

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5, Ocak /January 2021, ss. 77-84.

Geliş Tarihi–Received Date: 16.10.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 19.11.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

SAFEVİLER DÖNEMİNDE TEBERRAİLER

FARBOD MAZLUMI*

ÖZ

Müslümanlar arasında Hz. Muhammed'in vefatı ardından hilafet ve imamet olgusu üzere fikir ayrılığı yaşanmış ve bu fikir ayrılığı iki önemli mezhep olan Sünnilik ve Şiiğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İslam tarihi boyunca her iki mezhepte farklı devletler tarafından resmi mezhep olarak ilan edilmiş ve tebliğ edilmiştir. Devletler tarafından diğer mezhebe mensup halk veya devletlere karşın çeşitli sahalarda politikalar geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Bu uygulamalardan birisi de tarih boyunca her iki mezhepte de görülen karşıt mezhebe yürütülen lanet ve aşağılama faaliyetidir. Safevi Devleti dönemindeyse Şah I. İsmail ile birlikte devlet teşkilatlandıktan sonra bu gelenek yerine getirmiştir. Sünni geleneğe sahip Safeviye tarikatına mensup olan Şah I. İsmail devletini kurduktan sonra Şia mezhebini resmileştirerek mezhebin yayma politikasına başlamış ve bu doğrultuda Teberrai Teşkilatını kurmuştur. Şah I. İsmail Teberraileri hem Şiiği yayma aracı hem de o dönemde komşuları ve çekişme halinde olduğu Sünni mezhep Özbek ve Osmanlı Devletine karşın siyasi bir araç olarak kullanmıştır. Şah I. İsmail'in temellerini attığı bu teşkilat Safevi Devletinin ikinci hükümdarı Şah Tahmasb döneminde daha sistematik bir hale bürünerek devletin bir parçası haline gelmiştir. En parlak dönemini Şah Tahmasb saltanatında yaşayan Teberrailer'in faaliyetleri Şah II. İsmail'in tahta geçmesiyle birlikte kısıtlanmış ve neredeyse bitme noktasına ulaşmıştır. Burada hem hükümdarın kendi düşüncesi hem de Sünni ve Teberra karşıtı bazı Şii kitlelerin şiddetli muhalefetleri etkili olmuştur. Şah Abbas ve diğer Safevi hükümdarları dönemindeyse aynı şekilde Teberra faaliyetleri kısıtlanmıştır. Lakin her ne kadar kısıtlanmalar getirilse de Teberra faaliyetleri irili ufaklı zümreler tarafından yürütülmüştür. Safevi Devletinin ardından Afşar, Zend ve Kaçar Devletleri döneminde Şii halkın kültürüne yerleşmiş olan bu gelenek yasaklamalara rağmen bazı zümreler tarafından devam ettirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Teberrailer, Safevi Devleti, Sünnilik, Şiiilik.

TABARRAIYAN IN THE SAFAVIDS ERA

ABSTRACT

After the death of Muhammad, there was a difference of opinion on the phenomenon of caliphate took place between Muslims, and this difference of opinion caused the emergence of two major sects: Sunni and Shia. Throughout the history of Islam, both of the sects have been declared as official sects by different states and communicated by them. Policies have been developed and implemented in various fields by states against people or states belonging to other sects. One of these practices is the cursing of the opposite sects that seen in both sects throughout history. During the Safavid State, Shah Ismail I. followed this tradition after the state organization. A member of the Safaviyya sect with a Sunni tradition, Shah Ismail I. after establishing the state choose the Shia as an official sect and started the policy of spreading the sect, and established the Teberrai Organization in this direction. Shah Ismail I. used Tabarraian both as a means of spreading Shiism and as a political tool against the Uzbek and Ottoman Empires which he had conflicts at that time. After the throne of Shah Ismail II. the activities of the Tabarrais, who lived their most brilliant period during the reign of Shah Tahmasp, was restricted. Two factors were effective in this decision. First Shah Ismail's thought and the second one was fierce opposition of Sunni and some Shiite masses against Teberra activities. In the period of Shah Abbas and other Safavid rulers, Tabarra activities were

* Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, E-Posta: farbod.mazlumi@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1077-8209

also restricted. Although restrictions were imposed, Tabarra activities were carried out by small groups in society. After the Safavid Era, during the Afsharid, Zand, and Qajar Dynasties, the tradition of cursing, which was settled in the culture of the Shia people was continued by some groups despite the prohibitions.

Keywords: Tabarraian, Safavid Dynasty, Sunnism, Shiism.

GİRİŞ

Teberrailer Safevi Devleti'nin kurucusu Şah I. İsmail tarafından teşkilatlandırılmış ve Şiiğin tebliği için siyasi bir propaganda aracı olarak faaliyet göstermiştir. Uzaklaştırmak ve dışlamak anlamına gelen “*Teberra*”¹ mefhumunun Şia mezhebindeki karşılığı, Hz. Ali başta olmak üzere *Ehl-i Beyt*² düşmanlarına karşı düşman olmaktır. Teberrailer, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e olan saygılarını göstermek ve zikredilen teberra ilkelerini yerine getirmek için sokaklar ve pazarlar gibi sosyal alanlarda dolaşarak başta diğer halifeler olmak üzere Abbasi ve Emevi devletlerine lanet ederlerdi. Zaman ile birlikte hem Sünni hem de bu olguya karşı olan Şii ulemaların şiddetli muhalefeti ile birlikte Şah II. İsmail döneminde faaliyetleri yasaklanmış ve hatta bu girişimde bulunanlara karşı sert müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Şah Abbas döneminde de zümrenin faaliyetleri kısıtlanmıştır. Afşar, Zend ve Kaçar hanedanlıkları dönemlerinde ise, bu gruplara karşı konularak faaliyetten menedilmelerine rağmen sıradan halk arasında bazı zümreler özel törenler gerçekleştirirlerdir.

1. Safevi Devletinden Önce Teberra Faaliyeti

Teberra olgusu İslam dininin iki mezhebi olan Sünnilik ile Şiilik arasındaki çekişmelerin toplumdaki bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Safevi döneminden önce ise, hem devletler hem de toplum içerisinde farklı mezheplere mensup insanlar arasında uygulanmıştır.³ Johnson'un verdiği bilgiler doğrultusunda, “Teberra faaliyetinin en sembolik örneklerinden biri yedinci yüzyılın son çeyreğinde Hz. Ali ile Muaviye arasındaki çatışmalar sırasında yaşanmıştır. Ortaçağ'da ise, *Kitab al-naqd*'a göre Sünniler ve Şiiilerin karşılıklı olarak kendi dini figürlerini toplum içerisinde övme adetleri bulunmaktaydı. *Manağib-khanan* isimli Şii gruplar halk arasında sokak ve pazarları dolaşarak Sünnilere karşı küfür ve lanetlerde bulunmuşlardır. Onların karşılığında *fada'il-khanan* mahlaslı Sünni gruplar ise, Hz. Muhammed ile sahabelerine övgüler yağdırırken Hz. Ali'ye lanet ederlerdi.”⁴ Safevi döneminden önce “*teberra ve tevella*” terimlerinin yaygınlaşmamasının en önemli sebebi onların bir devlet çatısı altında teşkilatlanmamasından kaynaklanmaktadır. Aşağıda göreceğimiz üzere Safevi Devleti'nin kurulmasıyla Teberra faaliyeti bizzat Şah I. İsmail tarafından meşrulaşmış ve teşkilatlanmıştır.

2. Safevi Devleti'nde Teberra Faaliyeti

2.1. Şah I. İsmail

Şah İsmail H. 907-908/ M. 1501 yılında Tebriz'e girmesinin ardından Şia'nın *On İki İmamiyye* kolunu resmi mezhep olarak kararlaştırmış⁵ ve Sünni ulemanın muhalefetine rağmen “*Eşhedu Enna Aliyyen Veliyullah*”⁶ ve

¹ Şah İsmail Safevi'nin cülusu ve Safevi Devleti'nin kurulması ardından sokak ve pazarlarda Hz. Ali ile haleflerini övmeye ve önceki halifeleri teberra etmek için şah tarafından görevlendirilen gruba verilen isimdir. Aliakbar Dehkoda, “Teberraiyan”, *Logatname*, Edt. Mohammad Moin-Jafar Şahidi, C.4, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran 1998, s. 6362.

² Şiiiler, Kur'an'a dayanarak, *ahl al-bayt* tabirini yalnız Ali, Fatıma ve bunların oğlu ile torunlarına hasrederler ve İslam'da en yüksek ahlaki ve manevi faziletler ile siyasi ve dini otoritede en yüksek nüfuzu onlarda bulurlar. Ali ahfadına dair bu fikirler, bu muhitlerin nokta-i nazarlarına göre, az-çok mübalağalı bir şekilde belirmişlerdir. İbn Sa'd'da bulunan bir kayda göre *ahl al-bayt* hem *muharicun*, hem de *ansar* hakkında kullanılır. Bu tabir aynı zamanda Peygamber ailesi manasına gelir. Fakat Sünni müfessirler *ahl al-bayt* mefhumunu genişleterek, *mavali* de dâhil olmak üzere bütün Bani Haşim kollarına teşmil etmektedirler. Goldziher, “Ehlülbeyt”, *İA*, C.IV, s. 207.

³ Dağlar'ın konu ile ilişkin tafsilatına göre: “Emevilerin hutbelerinde Hz. Ali'ye karşı lanet okutmaları ve Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi Şiiiler arasında Emevi hanedanına yönelik bir düşmanlığın beslenmesine ve “*sebbü's-sahabe*” geleneğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Şii Büveyhileri Abbasi halifeliği üzerinde kurduğu tahakküm ile ilk kez rahat bir ortama kavuşma Şiiiler, devletin verdiği destekle bazı ritüellerin yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Bu dönemde Ehl-i Beyt düşmanları olarak algılanan bazı sahabelere lanet etme geleneği Şiiiliğin canlı tutulması sağlayacak ve kitlelere bilinç sağlamanın en iyi yöntemi olarak yaygınlaşmaya başlayacaktır. Bu gelenek Safevilerin kuruluşuna kadar devam etmiş ve mezhepsel düşmanlıkların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Mehmet Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576) İran'da Kızılbaşlıktan Şiiliğe Geçiş*, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 111.

⁴ Rosemary Stanfield-Johnson, “The Tabarra'ian and the Early Safavids”, *Iranian Studies*, Vol.37, No. 1, Published by: Taylor & Francis Ltd., (Mar., 2004), pp. 51-53.

⁵ Abbas Egbal Aştıyani, *Tarihe İran (Bad az Eslam)*, Entesarat-i Negah, Tahran 1385, s.847; E. Eshraghi, “Persia During The Period Of The Safavids, The Afshars And The Early Qajars”, *History of Civilizations of Central Asia*, ed. Chahryar Adle and Irfan Habib co-ed. Karl M. Baipakov, Vol.V (Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century), UNESCO Publishing, 2003, p. 252; Abulhasan Kazvini, *Favayid Al-Safaviyy*, haz. Meryem Mir Ahmadi, Müessesesi-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran 1367, s. 7.

⁶ Hz. Ali'nin Allah'ın velisi olduğuna şahadet ederim. Detaylandırmak gerekirse “Şahadet ederim ki Ali, Allah'ın veli kuludur” anlamına gelen (eşhedu enne Aliyyen veliyyullah) ibaresi Şii mezhebine bağlı olanların ezana yaptıkları bir ilavedir. İbare “eşhedu enne Muhammeden

“Hayye Ala Hayri’l-Amel”⁷ ibarelerinin ezana eklenmesini emretmiştir.⁸ Daha sonra Cuma Hutbelerinde, Ehl-i Beyt’in isminin zikredilmesi ile namaz farzlarını eda ederken Teberra faaliyetinin yerine getirilmesi ve o isimlere sikke bastırılmasını da istemiştir.⁹ Ezanın değişimi ile birlikte İslam düşmanları ve Hz. Ali’nin muhaliflerine karşı “Teberra” faaliyetleri resmileşmiş oldu. Şah İsmail’in bu girişimlerini rahatça yerine getirmesindeki en büyük etken Cuma namazında ve halkın arasında yüksek oranda Kızılbaşların bulunmasıdır. Zira rivayetlere göre Kızılbaşlar Tebriz’i perşembe günü teslim almış ve kenti Şah için hazırlamışlardır.¹⁰

Hutbede Şah İsmail ayrıca, Sünni insanların bulunmasına rağmen, halka hitaben Sünnilerden Teberra etmeleri başta Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman olmak üzere diğer Sünni ulemalarına lanet etmelerini istemiştir. Halkın hayretleri arasında Kızılbaşlar durmayıp derhal Şah’ın isteğini yerine getirmişlerdir.¹¹ Orada bulunan Müslümanlar kendi dini Saiklerine karşı olan Şah’ın bu isteğini yerine getirmemiş hatta bazı ulema ve büyüklerin camiye terk etmek istemesi üzerine Şah, oradaki Kızılbaşlara onları öldürmelerini emretmiştir. Böylece o gün kimse Kızılbaşların kılıcından kurtulamamış ve Tebriz camisinde katliam yaşanmıştır.¹² Tebriz’de kökleri atılmış bu harekât başta orası olmak üzere pek çok kent ve merkezin Teberrailerin aşırıya kaçan davranışları ve tavırlarından dolayı halk tarafından terk edilmesine sebep olmuştur.

Böylece Şah İsmail “Teberraiyan” ismine mensup kitleleri, topraklarını korumak ve Şia mezhebini yaygınlaştırmak için, ülkesinin çeşitli bölgelerine yollamıştır. Teberrailer gittikleri yerlerde Ehl-i Beyt’in muhaliflerine karşı yüksek sesle lanet okur ve yerel halka zorla kendi fikirlerini empoze etmeye çalışırlardı. Hatta bazı rivayetlere göre bu faaliyetlerinin esnasında halk üzerinde yoğun baskılar kurulmuş ve karşılık alamadıkları insanları katletmişlerdir. Onların bu şiddeti üzerine Şii ulemalar bile ayaklanarak Teberrailer ile muhalefete başlamışsa da, Şah emrinden vazgeçmemiş hatta bazılarını devlet teşkilatı ve orduda yüksek mertebeler vermiştir. Bu kitle ülkedeki halkın mezhep değişiminde çok önemli etkiye sahip olmuştur.¹³

Şah’ın ve devlet adamlarının gölgesi altında Teberrailerin güçlerini arttırması onların hükümet erkânı tarafından bazı yerel beyleri tehdit etmek için kullandıkları bir maşa haline getirmiştir. Yerel beylerin Teberrailer tarafından sokak ve sosyal alanlarda lanetlenmesi ve aşağılanması, onların çevreden uzaklaşması ve münzevi bir hayat yaşamalarına sebep olmuştur.

2.2. Şah Tahmasb

Şah Tahmasb, Şia mezhebinin yayılması ve ülke topraklarını bu mezhep çatısı altında toplanması için büyük çaba sarf etmiştir.¹⁴ Bu gayesini Teberrailer üzerinden gerçekleştirerek eski düzeni devam ettirmenin yanı sıra Cuma

Rasûlullâh’tan sonra iki kez söylenir. Bazı kaynaklarda bu ilave “eşhedu enne Aliyyen bi’l-hakki veliyyullah” olarak yani “Şehadet ederim ki Ali, hakikaten Allah’ın veli kuludur” şeklinde geçiyor. “Şii kaynaklı bazı rivayetlere göre bir gün sahabeden biri Rasûlullah’ın huzuruna girer ve der ki: Ya Rasûlallah Ebû Zer, ezan okurken aynı zamanda “eşhedu enne Aliyyen veliyyullah” diyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “evet bu böyledir. Yoksa siz Gadîr-i Hum’da size ben kimin velisiysem, Ali de onun velisidir; kim ki bunun gereğini yapmazsa bu onun aleyhine olur” dediğini unuttunuz mu?” demiştir.” Hidayet Aydar, “Tarih Boyunca Ezana Yapılan İlaveler”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S. 18, Şirnak 2017/3, s. 199-200.

⁷ Şii’lerin ezanında “Hayye ale’l-felâh”tan sonra “Hayye âlâ hayri’l-amel” (amelin hayırlısına geliniz) cümlesi gelip yine “Eşhedu enne Aliyyen veliyyullah” gibi iki kere tekrarlanır. “Şii kaynaklarına göre bu ibare başlangıçta ezan metninde yer almakta iken Hz. Ömer, Müslümanların daha çok namaza yönelik cihadı terk etmelerini için onu metinden çıkarmıştır. Şeyh Sadûk’un konu ile ilişkin rivayeti ise şöyledir: Ali Rıza kendisine “ezanda hayyealâ hayri’l-amel niçin kaldırılmıştır” şeklinde soran bir kişiye: “Görünen sebebi mi, yoksa asıl sebebi mi öğrenmek istiyorsun? Diye karşılık vermiştir. Adam: “Her ikisini de istiyorum” deyince, İmam şöyle cevap vermiştir: “Görünen sebep, insanların namazla uğraşıp cihadı terk etmelerini engellemektir. Asıl sebep ise şudur: öncelikle hayye âlâ hayri’l-amel, velayettir. Ömer, onu yasaklamak suretiyle ezanda velayetin teşvik edilmesi ve davet edilmesini engellemek istemiştir” der.” Abdurrahman Çetin, “Ezan”, DİA, C.12, İstanbul 1995, s. 37; Hanifi Şahin, “Şia Düşüncesinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Değişimlerin Dini Temelleri”, *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, V/1, Bahar 2012, s. 37.

⁸ Şah İsmail Sünni ulema ve halkın gümrah olduklarına inanmakla birlikte hak gördüğü Şii mezhebinin yayılışı için sonuna kadar çabalamış ve bu yolda katliam ve kan dökmekte zerre geri adım atmamıştır. Mohammad Tagi Bahar (Melikü’l-Şüara), *Sebksenasi*, C.3, İntişarat-i Amir Kebir (Ketabha-yi Parastoo), Tahran 1349, s. 252-256.

⁹ Rosemary Stanfield-Johnson, “The Tabarra’iyan and the Early Safavids”, pp. 47-48; Hurşah b. Kubat, *Tarih-i Elçi Nizamşah*, haz. M. Nasiri, Encümen-i Asar ve Mafahir-i Ferhengi, Tahran 1379, s. 17.

¹⁰ Resul Cafariyan, *Safaviyye der Arse-yi Din, Ferheng ve Siyaset*, C.1, Pejuheşkede Huze ve Daneşgah, Kum 1379, s. 32.

¹¹ Amir Hüseyin Hanci, *Tarih-i Şah İsmail-i Safevi (Armagân Avera-ni Taşayyu’)*, Aqedeh Kütüphanesi Online Veritabanı, 1394, s. 70. Ayrıca Hanci’nin eklediği üzere, orada hazır olan halkı hayretler içerisinde kalıp nasıl olur da Şeyh Safiyü’d-Din Erdebili’nin evlatlarından olan Şah İsmail Hz. Peygamber’in yardımcıları ve yakınlarına lanet getirmemizi ister? Diye sormuşlardır. Fakat Şah’ın ne İslam tarihi ne de Hz. Peygamber’in ashâbı hakkında doğru talim ve malumata sahip değildi; onlar hakkında sadece Bektaşî halifelerinden dinsiz olduklarını, İslam’a düşman olduklarını ve yaptıkları kumpas girişimleri sonucu Hz. Peygamber’in yerine geçtiklerini duymuştu. Aldığı bu bilgiler doğrultusunda onları haksız yere halife olup Sünni mezhep insanlarla mücadelelerini doğru olduğuna inanmaktaydı. Bu doğrultuda Şah İsmail Teberrai unsurlarını kendi devleti ve mezhebinin bir gereksinimi olarak görmüştür. Hanci, *age*, s. 71.

¹² Hanci, *age*, s. 71.

¹³ Abbas Egbal Aştıyani- İrandohht Merzban, *Penj Hukumat (Az Safaviyye ta Payan-i Pahlavi)*, Entişarat-i Mehvar, Tahran 1390, s. 63.

¹⁴ Rudi Matthee, “Safavid Dynasty”, <https://iranicaonline.org/articles/safavids>, 23. 07. 2020 sa. 20:46.

SAFEVİLER DÖNEMİNDE TEBERRAİLER

geceleeri Şii ulemalara, seyyidlere, hocalara ve Teberrailere hediye olarak bir miktar para göndermiştir.¹⁵ Johnson'un rivayetine göre ayrıca Cuma namazları özellikle Sünni bölgelerde normal farzların yerine getirilmesi yerine Şii imamlar görevlendirilip başta halifeler ve Hz. Ayşe olmak üzere teberra ve lanet faaliyetleri yerine getirilirdi.¹⁶ Yine Johnson'un naklettiği üzere Şah Tahmasb'ın yaptığı girişimlerden birisi de Teberrailere lanet etmeleri için *Harun er-Reşid* ile başlayıp *Abdurrahman Cami* ile biten doksan kişilik bir liste verilmiştir. Şarifi ise, Şah II. İsmail ölümü ardından İran'dan kaçmasıyla birlikte kendi isminin de listeye eklendiğini rivayet eder.¹⁷

Bu dönemde Teberrai faaliyetleri ve devletin dini işlemleri fıkıh ulemaları *Lübni* ve *İhsai* tarafından idare edilmekteydi. Bu doğrultuda bu iki şahsiyetin denetimiyle Teberrailer daha sistematik çalışarak toprakları daha etkin kullanmışlardır. Fakat onların ifratından yorulan bir kısım halk ile Sünni zümreler özellikle Meşhed, Gorgan, Merv ve Herat gibi şehirlerde Ubeydullah Han'a¹⁸ mektuplar göndererek kendilerini kurtarmalarını istemişlerdir. Özbek Han'ı bu kentleri ele geçirmiştir fakat Şah Tahmasb saltanatının sonuna dek bu bölgeler Kızılbaşlar ile Özbekler arasında el değiştirmiştir. Değişimler sırasında Safevilere geçtiği dönemlerde Teberrailer burada sert bir siyaset izleyerek halka zulmetmişlerdir.¹⁹

Ayrıca Irak'taki halkın istidat çağrıları üzerine H. 912/ M. 1533-34 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman Tebriz'i ele geçirmiş ve halk tarafından oldukça sıcak karşılanmıştır. Burada Şah Tahmasb ile Sultan Süleyman arasındaki geçen mektuplara bir parantez açmamız gerekmektedir. Zira iki hükümdar arasında geçen bu namelerde mezhebi konulardan bahsedilmiş ve her iki hükümdar dini sahada birbirlerini sert bir dille eleştirmişlerdir. Burada haizi ehemmiyet olan konu dini meselelerde ulemalar kullanılmıştır. Şah Tahmasb'ın mektuplarında Şii mezhebinin savunulması yeni istidlaller getirilmesi, Emevi ve Abbasilerin Şii kitlelere yapılan zulüm ve katliamlarından bahsedilmesinin yanı sıra konumuzla ilişkili olan Teberrailerden de söz edilmiştir. Burada Şia mezhebinin kısa sürede nasıl Hindistan ve Maverünnehr'de yayıldığına dikkat çekildikten sonra aynı hızla bir gün Teberra seslerinin Kâbe'de de yankılanacağı söylenmiştir.²⁰

Bahsedildiği üzere Şah Tahmasb'ın lanet faaliyet ve geleneklerini gerek Şiiliğin yaygınlaşması gerekse Sünni mezhep Osmanlı Devletine karşı kullanması iki devlet arasında rekabeti körükleyerek iplerin daha da fazla gerilmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devletindeki ulemaların da tepkisine yol açan Şah Tahmasb'ın girişimleri ve politikaları Sultan Süleyman tarafından yakından izlenmiştir. Bu doğrultuda 1555 tarihli Amasya Antlaşmasında Sultan Süleyman konuya dikkat çekerek Safevi Devleti topraklarında Hz. Ali dışında diğer halifeler ve Hz. Ayşe'ye yapılan teberra faaliyetinin ortadan kaldırmasını beklediğini ve antlaşmanın sağlanması için elzem olduğunu belirtmiştir. Şah Tahmasb ise antlaşmanın ardından Sultan Süleyman'a mektup yazarak topraklarını fesat ve günah etkenlerinden arındırarak İslam'a uygun hareket ettiklerini belirtmiştir.²¹

2.3. Şah II. İsmail

Rivayetlere göre Şah, Sünni mezhep veziri *Mir Mahdum*²² ve onun çevresinin etkisinde kalarak bu mezhebe meylenmiştir. Kendisi sosyal çevrelerde lanet okuma kültürüne muhalif olup Teberrailere karşı sert bir tutum

¹⁵ Kadı Ahmet Kumi, *Hulasat'te-Tevarih*, haz. İhsan İsraki, İntişarat-i Daneşgah-i Tahran, Tahran 1359, s. 598.

¹⁶ Rosemary Stanfield Johnson, "Sunni Survival in Safavid Iran: Anti-Sunni Activities during the Reign of Tahmasp I", *Iranian Studies*, Vol.27, No. 1/4., Published by: Taylor & Francis Ltd., Religion and Society in Islamic Iran during the Pre-Modern Era 1994, p. 129.

¹⁷ Rosemary Stanfield Johnson, "Sunni Survival in Safavid Iran: Anti-Sunni Activities during the Reign of Tahmasp I", p.130.

¹⁸ H. 893/ M. 1488 yılında Buhara doğumlu olan Ubeydullah Han Özbeklerin XV. yüzyılda Maverünnehir'de güçlü bir siyasi birlik etrafında toplanmalarını sağlayan Ebü'l-Hayr Han'ın torunu ve Muhammed Şeybani Han'ın yeğenidir. Buhara sarayında eğitim tamamlayan Ubeydullah Han'a H. 918/ M. 1512 yılında birleşik Safevi-Babür ordusuna karşı kazandıği zaferin ardından babasının bölgeleri olan Buhara ve Karşi verilmiştir. Şeybaniler'in 1512'den sonraki bütün savaşlarında önemli görevlerde bulunan Ubeydullah Han aynı zamanda Safeviler'e karşı aktif bir siyaset takip etti; Safeviler üzerine yedi sefer düzenleyip onların Horasan'da nüfuzu ele geçirmelerini engellemiştir. H. 940/ M. 1533'da Ebu Said Han'ın ölümü ardından bütün Maverünnehir Şeybanileri'nin başına geçip Buhara'yı başşehir yapmıştır. Ubeydullah Han taht süresi boyunca Safeviler'e karşı mücadeleye devam edip, onları Maverünnehir bölgesinden tamamen uzaklaştırmıştır. Mualla Uydu Yücel, "Ubeydullah Han", *DİA*, C.42, İstanbul 2012, s. 22.

¹⁹ Hanci, *age*, s. 163.

²⁰ İki hükümdar arasında cereyan eden çekişmeli hususlar ve detaylar için bk. Cafariyan, *age*, s. 71-72.

²¹ Mehmet Dağlar, *age*, s. 114-115.

²² Sünni olduğu iddia edilen Mirza Mahdum Şarifi yaklaşık H. 975-76/ M. 1568-69 yılında babasının direktleriyle Fars ilinden Safevi başşehir olan Kazvin'e taşınması ile birlikte devletin hizmetine girmiştir. H. 984/ M. 1576 yılı Şah Tahmasb'ın ölümüne dek kendisine yedi yıl vezaretlik vazifesini ifa etmiştir. Kazvin başta olmak diğer İran kentlerinde vaazlık görevi yapan Şarifi Farz qadı al-quddat ("kadınların kadısı veya baş kadı" anlamında olan terim genellikle başşehirin kadısı verilen unvandır.) makamına atanmıştır. H. 984/ M.1576'da Şah II. İsmail'in tahta geçmesiyle tekrar sadarete görevlendirilmiştir. Daha sonra polemik yaratan eserleri ve yaptığı girişimlerinden dolayı Osmanlı Devletine yerleşen Şarifi H. 995/ M. 1587 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Rosemary Stanfield Johnson, "Sunni Survival in Safavid Iran: Anti-Sunni Activities during the Reign of Tahmasp I", p. 124.

sergilemiştir.²³ Şah II. İsmail aynı zamanda ulema ve vaizler toplantılarının Teberrailerin etkisinde kaldığından dolayı lağvetmiştir.²⁴ Öte yandan onlara destek veren *Mir Seyyid Hüseyin Müctehid-i Kereki Amuli* gibi ulemaları da ölümle tehdit etmiştir. Aynı şekilde desteklerini uyarılara rağmen kısıtlamayan *Seyyid İmadü'd-Din Ali Hüseyini Esterabadi*'yi katletmiştir. Ayrıca Şah II. İsmail Şii ulema ve Kızılbaşları saray çevresi ve önemli mevkilerinden uzaklaştırmış ve onların yerine Sünni bürokrat ve âlimleri mevkilere getirmiştir.²⁵ Bunun yanı sıra Sünni Osmanlı ve Özbek tehdidini önlemek için On İki İmam'ın ihtilafli doktrinlerini yasaklamıştır. İşte bu yasaklamaların en önemlisi Teberrailer tarafından yürütülen lanet faaliyetleridir.²⁶ Zira bu faaliyetler Osmanlı-Safevi ilişkilerini hem siyasi hem de dini sahada oldukça etkilemiştir. Bilhassa Amasya antlaşmasında bu konu beyan edilerek bu ritüellerin yasaklanması iki devlet arasında kararlaştırılmış fakat uygulamada başarılı olamamıştır. Şah II. İsmail ise, fermanı ile yasaklanmasına rağmen Kızılbaşlar ile lanet merasimine bağlı olan ulemaların yoğun muhalefetinden dolayı bu merasimler varlıklarını ufak da olsa sürdürmeye devam etmişlerdir.²⁷

Şah II. İsmail'in ölümü ardından ise, Teberrailer faaliyetlerine kaldıkları yerden tekrar başlamış ve halk arasında Hz. Ali'nin muhaliflerine lanet getirmeye devam etmişlerdir. Şah II. İsmail döneminde haizi ehemmiyet olan hususlardan birisi halkın Teberra harekâtını durdurmasından dolayı kendisine karşı ayaklanmalarıdır.²⁸ Yönetimi altında olan topraklarda önemli etkiler yaratan bu isyanlar sonucu Şah II. İsmail Teberrailerle onları eleştirdiği için çatışma halinde olan veziri Mahdum Şirazi'yi azletmek zorunda kalmıştır.²⁹

2.4. Şah Abbas

O da Şah II. İsmail gibi Teberrailerin ifrat olan hareketlerine muhalif olup faaliyetlerini yasaklamıştır. Lakin Şah'ın kısıtlamalarına rağmen bu zümre irili ufaklı şehirlerin bazı nahiyelerinde lanet getirmeye devam etmişlerdir. Aslında Şah Abbas, Şia'nın On İki İmamiyye koluna taassupla bağlı olup her âdeti ve geleneği titizlikle yerine getirmesine rağmen Teberrailerin faaliyetini kısıtlamakla kalmayıp dönemin kaynaklarından da görüldüğü üzere Safevi Devleti'nin hem siyasi hem de dini sahada temel taşlarından birini oluşturan Kızılbaş zümresine karşı da mücadele vermiştir. Tahta çıkışından bir süre sonra vakit kaybetmeksizin onların siyasi nüfuzlarını zayıflatıp pek çok Kızılbaş'ı yüksek mevkilerden almıştır.³⁰ Zira hem askeri hem de siyasi olarak yeni bir yapı arayışında olan Şah Abbas için Kızılbaş unsurları tabiri caizse bir engel mahiyetinde idi. Aynı zamanda onun döneminde Kızılbaşların Şah I. İsmail döneminde olduğu gibi hem güçleri hem de nüfuzları kalmamıştı. Ancak bu onların tamamen önemsiz hale geldikleri anlamına gelmemektedir.³¹

Şah Abbas döneminin ardından da Teberrailer meselesi Safevi ve Osmanlı Devleti arasındaki münasebetlerde gündeme gelmiştir. Küpeli'nin naklettiğine üzere, *IV. Murad, Şah Safi'ye gönderdiği bir mektupta geçmişten beri aralarındaki husumetin körukleyen unsurlardan birisi olan teberra faaliyetinin durdurulmasını ondan temenni etmiştir.*³²

3. Safevi Devleti'nin Ardından Teberra Faaliyeti

²³ Şah II. İsmail Şiiliği daha mutedil bir hale getirmek ve Sünniliği müsamaha ile karşılamak görüşünde idi. Her iki mezhep mensuplarının bir arada yaşamalarını istiyor ve bundan dolayı Hz. Aişe'ye lanet getirilmesini doğru bulmuyordu. Bu düşüncesini meclislerinde hazır bulunanlara bazen açık, bazen de kapalı bir şekilde ifade ediyordu. Ayrıca konu ile ilişkin *halifetü'l-hülefalığa* getirdiği Bulgar Halife ile bir anlaşmazlık yaşamıştır. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişiminde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halifeleri ve Anadolu Türkleri)*, Güven Matbaası, Ankara 1974, s. 116. Şah ile Bulgar Halife arasındaki geçen mükâlemeler için bk. İskender Bey Turkman, *Tarih-i Âlem Ara-yi Abbasi*, haz. İrec Afşar, C.1, İntişarat-i Amir Kebir, Tahran 1387, s. 215.

²⁴ Rosemary Stanfield-Johnson, "The Tabarra'iyân and the Early Safavids", p. 65.

²⁵ Şah II. İsmail'in bu girişimlerinin yanı sıra veziri Mir Mahdum'a olan yakınlığı ve Sünni eğilimli hareketlerinden dolayı Sünnilik ile suçlanmış ve bu iddialara cevaben Hz. Ali ve ailesini öven sikke bastırılmıştır. Detaylar için bk. Mehmet Dağlar, "Safevi Devleti'nde Şah II. İsmail ve Muhammed Hudabende Dönemlerinde Kızılbaş Hâkimiyeti", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 3, S. 1, Bahar 2018, s. 58.

²⁶ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah II. İsmail (1576-1577) Devri Siyasi ve Dini Hadiseleri", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (International Journal of Social Science)*, S. 48, (Yaz II 2016), s. 64-65; Tahsin Yazıcı, "Safeviler", *İA*, C.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s. 55; İskender Bey Turkman, *age*, s. 215.

²⁷ Jean Calmard, *Safavid Persia The History and Politics of an Islamic Society*, ed. Charles Melville, I.B. Tauris & Co Ltd., London 1996, p. 161.

²⁸ II. Şah İsmail Sünni ulema, halife ve imamlarına karşı olan lanet faaliyetlerini durdurmanın yanı sıra Şii imamlarının adlarının bulunmadığı yeni sikkeler basılmasını ve o isimlerin Kazvin Ulu Camiinden kaldırılmasını emretmiştir. Şah'ın bu girişimleri Şiraz ve Kazvin'de Şah'ın akrabası olan Emir Han Musullu liderliğinde bölgesel isyanlar çıkmasına yol açmıştır. Kioumars Ghereghlou, "Esmâ'il II" <https://iranicaonline.org/articles/esmail-02> 02.09.2020 sa. 11:03.

²⁹ Kioumars Ghereghlou, "Makdum Sharifi Shirazi," <https://iranicaonline.org/articles/makdum-shirazi> 02.09.2020 sa. 14:11.

³⁰ Meryem Nejad Akbari Mehrban, *Şah Abbas-i Kabir*, Ketab-i Parse, Tahran 1387, s. 53.

³¹ Detaylı bilgi için bkz. H.R.Roemer, "The Safavid Period", *The Cambridge (History of Iran)*, ed. P. Jackson, Vol.6, Cambridge University Press, UK 1986, pp. 263-267.

³² Özer Küpeli, *Osmanlı- Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), İzmir 2009, s. 199.

SAFEVİLER DÖNEMİNDE TEBERRAİLER

Afşar Hanedanlığının hükümdarı Nadir Şah teşkilatlanmaları ve faaliyetlerini kati bir şekilde karşı koyarak yasaklamıştır. Nadir Şah Şiileştirme politikasını tamamen kenara bırakarak topraklarında yaşamakta olan Sünni halklara statülerini tanımıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurmanın yanı sıra Sünni nüfuzun yoğun olduğu Horasan ve Sistan nahiyelerini tekrar topraklarına katmıştır. Nadir Şah'ın temellerini attığı ılıman dini politika daha sonraki devletler olan Zend ve Kaçar Devletleri döneminde de devam etmiştir. Hem Zend hem de Kaçar Devletleri Teberra faaliyetlerini menetmiştir. Lakin Kaçarlar döneminde faaliyetlerin kısıtlanması ve Teberrailere karşı olan mücadelelere rağmen bu gelenek memleketin bazı bölgelerinde devam etmiştir.³³ Özellikle Nasirü'd-Din Şah döneminde hükümdar çeşitli nazariyelerden olan dini zümrelerin faaliyetlerini yasaklamıştır. Fakat onun döneminde de halk arasında Teberrailere sert kurallara rağmen lanet okuma geleneklerini devam ettirmişlerdir. Kaçar döneminde Teberrailerin yasaklamalara aldırış etmeden devam eden faaliyetleri Şia ile Sünni mezheplere mensup olan halk arasındaki çatışmaların alevlenmesi ve ayrılıklara sebep olarak devletin dış politikasını bile etkilemiştir.

4. Diğer Bölgelerdeki Teberrailere

4.1. Herat

Bahsedildiği üzere Teberrai faaliyetlerinin Şah İsmail döneminde meşrulaşması ile birlikte Herat'ta da daha önceki Sünni mezhep hükümdarların baskı ve zulümlerinden eziyet uğrayan halk ve bazı gruplar burada faaliyete başlamışlardır. Şah'ın emriyle Herat'ın sokak ve pazarları gibi sosyal alanlarda dolaşarak Hz. Ali'nin düşmanları ve muhaliflerine lanet okumuşlardır.

Buraya ilk olarak önemli bir Teberrai olan Kuli Han önderliğinde bir grup intikal etmiştir. Bahsedildiği üzere bir kısım kendi isteğiyle bir kısım ise onların muhaliflerine karşı diğer kentlerde yaptıklarının korkusuyla kendilerine katılmışlardır. Kuli Han kenti teslim aldıktan sonra camiye girerek Herat'ın ayan ve önde gelenlerini çağırmıştır. Ardından kadıya Şii olması ve minbere çıkarak halifelere Teberra etmesini ve Sünni halka karşın fetva vermesini istemiştir. Lakin bu emri yerine getirmeyen kadı Kızılbaşlar tarafından katledilmiştir. Daha sonra Şah İsmail bizzat kendisi H. 889/ M. 1510 yılında kente gelmiş ve burada Maveraünnehir, Sistan ve Horasan bölgelerinin önemli Sünni uleması ve hatta Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in hocalarından olan Mevlana Teftazani'ye Teberra etmesini emretmiştir. Bu girişimde de aynı şekilde Mevlana Şah'ın isteğini yerine getirmeyince onun emriyle işkence edilerek katledildikten sonra cesedi yakılmıştır.³⁴

Teberrailere ve onlara destek veren grupların artan nüfuzları bir süre sonra Şii ulemalarının da baskısıyla şehir hâkiminin Sünni mezhep olan bütün kitlelerini şehirden kovmalarına sebep olmuştur. Öyle ki kentte Şii halk, kadınlar ve Teberrailere dışında kimse kalmamıştır. Devlet kademelerinde olan nüfuzlarından dolayı Herat'ta mistik ve efsanevi hikayelerin artması ve hatta bu durumu halka karşı bir çeşit manipülasyon olarak kullanmalarına sebep olmuştur.³⁵

Ubeydullah Han'ın Herat'a saldırması ve Hezlan ile Herevilerin tayfalarının galip gelerek kenti tasarruf etmelerinin ardından kentteki bütün Kızılbaşlar ile Teberrailere kılıçtan geçirilmiştir. Fakat Şah I. İsmail'in tekrar Herat yakınlarında Özbek kuvvetlerini yenmesi üzere Teberrai ve Kızılbaşları katleden halktan öcünü almak için kentte katliam yapmıştır. Ardından fethettiği nahiyelerden Herat ve Merv'i *Zeynel Bey Şamlu*'ya ve Mihene ile Faryab'ı *Div Sultan Rumlu*'ya teslim ederek yanındaki birliklerle İran'a dönmüştür. Timur Sultan da aynı şekilde kente girip hutbe okuttuktan sonra bazı Ehl-i Sünnet çevrelerin tesirinde kalarak Teberrailere katletmiştir.³⁶

4.2. Bağdat

Sünni mezhebin çoğunlukta olduğu bu kentte bazı Şii çevreler Teberra faaliyetlerine başlamışlardır. Onların diğer Şii mezhep kentlerle olan farkı sadece Yezid'e lanet okumalarıdır. Kentteki önemli Sünni nüfuzdan dolayı teşkilatın bölgedeki faaliyeti oldukça kısıtlı kalmıştır. Örneklendirmek gerekirse rivayetlere göre Teberrailerin sloganı olan "*Biş Bad, Kem Mebad*" ibaresi kente giren kadılardan birisinin dikkatini çekmiştir. Kadı Bağdat hâkiminin yanına giderek kendisine onları şikâyet ederek cezalandırılmalarını istemiştir; fakat hâkim kendisine Yezid'e lanet ettiklerini belirterek neden cezalandırılmalarını gerektiğini sormuştur. Kadı, hâkime bu slogandaki "*Biş*" kelimesinin aslında Farsçadaki anlamı olan "*daha çok*" mefhumunda kullanılmadığını ve Türkçedeki "*beş*"

³³Hancı, *age*, s. 167.

³⁴Hancı, *age*, s. 109.

³⁵ Kentte adak adı altında bazı kişiler halkın altın ve cevherleri gibi ziynet eşyalarını ellerinden almışlardır. Detaylar için bkz. Handmir, *Tarih-i Habibü's-Siyer fi Ahbar Al-Beşer*, haz. M. Debir Siyaki, Celaleddin Humayi, C.4, İntişarat-i Hayyam, Tahran 1380, s. 173-174.

³⁶Hancı, *age*, s. 114.

FARBOD MAZLUMI

anlamında yani Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Muaviye ve Yezid'e işaret edilerek kullanıldığını ifade etmiştir. Böylece kadının dediği uygulanarak faaliyetleri kısıtlanmıştır.³⁷

SONUÇ

Bahsedildiği üzere Teberra-Tevella veya karşılıklı aşağılama ve övgü faaliyetleri Safevi Devleti'nden önce halk arasında bulunmaktaydı. Safevi Devleti'nin kurucusu Şah I. İsmail ise, Şia mezhebini resmileştirdikten sonra bu yapıyı meşrulaştırarak toplumdaki faaliyetini başlatmıştır. Şah I. İsmail'in bu girişimdeki temel amacı sınır komşuları olup farklı mezhepten olan Osmanlı Devleti ve Özbek Hanlığı'na karşı koymak ve kendi sınırlarını onlara karşı korumaktı. Fakat başta hem siyasi hem de dini propaganda aracı olarak teşkilatlanmış bu zümrenin faaliyetleri zamanla insanlara yaptıkları ifrat müdahaleler ve Safevi topraklarındaki hem Sünni hem de geleneğe karşı olan Şii mezhep kitlelerin muhalefetiyle birlikte kısıtlanmıştır. Özellikle Şah II. İsmail'in mezhepteki ılıman tavrı ile beraber aşırıya kaçan ve pek çok kentte kutuplaşmalara sebep olan Teberra neredeyse tamamen faaliyetten menedilmişlerdir. Teberra faaliyeti her ne kadar o dönemden itibaren kısıtlanmış olsa da Safeviler Devleti ardından irili ufaklı zümreler halinde devam etmiş ve Şiilik kültürünün bir parçası haline gelip literatür içerisinde yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- AŞTİYANİ, Abbas Egbal, *Tarihe İran (Bad az Eslam)*, Entesharat-i Negah, Tahran 1385.
- AŞTİYANİ-MERZBAN, Abbas Egbal-İrandokht, *Penj Hukumat (Az Safaviyye ta Payan-i Pahlavi)*, Entesharat-i Mehvar, Tahran 1390.
- AYDAR, Hidayet, "Tarih Boyunca Ezana Yapılan İlaveler", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S. 18, Şırnak 2017/3, ss. 187-207.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, "Şah II. İsmail (1576-1577) Devri Siyasi ve Dini Hadiseleri", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (International Journal of Social Science)*, S. 48, Yaz II 2016, ss. 59-67.
- BAHAR, Mohammad Tagi (Melikü'l-Şüara), *Sebkşenasi*, C.3, İntişarat-i Amir Kebir (Ketabha-yi Parastoo), Tahran 1349.
- CAFARİYAN, Resul, *Safaviyye der Arse-yi Din, Ferheng ve Siyaset*, C.1, Pejuheşkede Huze ve Daneşgah, Kum 1379.
- CALMARD, Jean, *Safavid Persia The History and Politics of an Islamic Society*, ed.Charles Melville, London 1996.
- ÇETİN, Abdurrahman, "EZAN", *DİA*, C.12, İstanbul 1995, ss. 36-38.
- DAĞLAR, Mehmet, "Safevi Devleti'nde Şah II. İsmail ve Muhammed Hudabende Dönemlerinde Kızılbaş Hâkimiyeti", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 3, S. 1, Bahar 2018, ss. 50-65.
- DAĞLAR, Mehmet, *Şah Tahmasb'in Dini Siyaseti (1524-1576) İran'da Kızılbaşlıktan Şiiliğe Geçiş*, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2019.
- DEHKODA, Aliakbar, "Teberraiyan", *Logatname*, Mohammad Moin-Jafar Şahidi, C.4, Tahran üniversitesi Yayınları, Tahran 1998, s. 6362.
- ESHRAGHİ, E., "Persia During The Period Of The Safavids, The Afshars And The Early Qajars" *History of Civilizations of Central Asia*, ed. Chahryar Adle and Irfan Habib co-ed. Karl M. Baipakov, Vol.V (Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century), UNESCO Publishing, 2003, pp. 251-274.
- GHEREGHLOU, Kioumars, "Esmail II", <http://www.iranicaonline.org/articles/esmail-02> 02.09.2020 sa. 11:03.
- GHEREGHLOU, Kioumars, "Makdum Sharifi Shirazi," <http://www.iranicaonline.org/articles/makhdum-shirazi> 02.09.2020 sa. 14:11.
- GOLDZİHER, "Ehlülbeht", *İA*, C.IV, s. 207.
- HANCİ, Amir Hüseyin, *Tarih-i Şah İsmail-i Safevi (Armagan Averan-i Taşayyu')*, Aqeedeh Kütüphanesi Online Veritabanı, 1394.

³⁷Cafariyan, *age*, s. 34.

SAFEVİLER DÖNEMİNDE TEBERRAİLER

- HANDMİR, *Tarih-i Habibü's-Siyer fi Ahbar Al-Beşer*, haz. M. Debir Siyaki, Celaleddin Humayi, C.4, İntişarat-i Hayyam, Tahran 1380.
- HURŞAH B. KUBAT, *Tarih-i Elçi Nizamşah*, haz. M. Nasiri, Encümen-i Asar ve Mafahir-i Ferhengi, Tahran 1379.
- İSKENDER BEY TURKMAN, *Tarih-i Âlem Ara-yi Abbasi*, haz. İrec Afşar, C.1, İntişarat-i Amir Kebir, Tahran 1387.
- KADI AHMET KUMI, *Hulasat't-Tevarih*, haz. İhsan İşraki, İntişarat-i Daneşgah-i Tahran, Tahran 1359.
- KAZVİNİ, Abdulhasan, *Favayid Al-Safaviyy*, haz. Meryem Mir Ahmadi, Müessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran 1367.
- KÜPELİ, Özer, *Osmanlı- Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), İzmir 2009.
- MATTHEE, Rudi, “Safavid Dynasty”, <https://iranicaonline.org/articles/safavids> 23.07.2020 sa. 20:46.
- NEJAD AKBARİ MEHRBAN, Meryem, *Şah Abbas-i Kabir*, Kitab-i Parse, Tahran 1387.
- ROEMER, H.R., “The Safavid Period”, *The Cambridge (History of Iran)*, ed. P. Jackson, Vol.6, Cambridge University Press, UK 1986, pp. 189- 350.
- STANFIELD JOHNSON, Rosemary, “Sunni Survival in Safavid Iran: Anti-Sunni Activities during the Reign of Tahmasp I”, *Iranian Studies*, Vol.27, No. 1/4, Published by: Taylor & Francis Ltd., Religion and Society in İslamic İnan during the Pre-Modern Era, 1994, pp. 123-133.
- STANFIELD-JOHNSON, Rosemary, “The Tabarra’iyan and the Early Safavids”, *Iranian Studies*, Vol.37, No. 1, Published by: Taylor & Francis Ltd., March 2004, pp. 47-71.
- SÜMER, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişiminde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halifeleri ve Anadolu Türkleri)*, Güven Matbaası, Ankara 1974.
- ŞAHİN, Hanifi, “Şia Düşüncesinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Değişimlerin Dini Temelleri”, *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, Vol.1, Bahar 2012, ss. 35-65.
- YAZICI, Tahsin, “Safeviler”, *İA*, C.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, ss. 53-59.
- YÜCEL, M. Uydu, “Ubeydullah Han”, *DİA*, C.42, İstanbul 2012, ss. 22-23.